

ČASOPIS ZA SUVREMENU POVIJEST IV, 1972, br. 1.

Ovaj svezak dobro uređivanog časopisa sadrži uz ostale rasprave i četiri referata (J. Šidaka, M. Gross, M. Valentića i V. Zaninovića) sa znanstvenog skupa »Eugen Kvaternik i rakovička buna« održanog u Zagrebu 22. i 23. studenog 1971. u povodu stote obljetnice Kvaternikove bune u Rakovici.

J. Šidak, *Eugen Kvaternik u historiografiji* (5—23), daje ocjenu cjelokupne domaće i strane historiografske i vrednije publicističke produkcije o Kvaterniku, počevši od Kvaternikovih »Gorkih uspomena« iz 1871. do nastanka ovog priloga.

Prilogom *O nacionalnoj ideologiji Ante Starčevića i Eugena Kvaternika* (25—46), M. Gross unosi izvjesne novine u našu historiografiju. Uloga pravaške ideologije u konstituiranju moderne hrvatske nacionalne svijesti i dosad je bila isticana. Autorica, međutim, izvornu pravašku ideologiju Starčevića i Kvaternika stavlja u šire relacije i promatra je kao fenomen karakterističan za proces konstituiranja evropskih nacija. Ona analizira pojedine elemente ove ideologije — ideju o samostalnoj hrvatskoj državi, o duhu ili geniju naroda iz kojeg proizlazi tobožnja misija svakog pa i hrvatskog naroda, ideju da se misija naroda ogleda u njegovoj povijesti, suprotstavljanje slavne prošlosti mračnoj sadašnjosti, nastojanje da se potakne manifestiranje suverene volje hrvatskog naroda, osudu vanjskog neprijatelja (Austrije) kao isključivog uzročnika nesretnog položaja hrvatskog naroda, političko i moralno diskvalificiranje svih koji su spremni ulaziti u kompromise (»slavoserbi«), nacionalnu ekskluzivnost, socijalne osnove i dr. Na osnovu te analize zaključuje da je izvorna pravaška ideologija tipična evropska integraciona nacionalna ideologija. Ona je, konstatira autorica, niknula iz ideja francuske revolucije, obuhvaća određene elemente racionalizma i romantizma, nastala je na temelju realnih potreba hrvatskog društva, a njezin oblik je uvjetovan stupnjem razvoja tog društva, društvenom strukturom i razinom dostignute nacionalne integracije. Izvorna pravaška ideologija, zaključuje, cjelovit je sistem razmišljanja i vrednovanja čiji je cilj bio da utječe na proces konstituiranja i integriranja hrvatske nacije. Vrijednost je tog priloga u tome što Starčeviću i Kvaternikovu ideologiju određuje kao dio općeevropskog fenomena (koji je u zapadnoj historiografiji već dobio i svoju tipologiju) i na taj način daje mogućnost njene potpunije ocjene.

M. Valentić, *Hrvatsko-slavonska Vojna Krajina u 1860-im godinama* (63—72), sažeto izlaže gospodarske, društvene i političke prilike u Vojnoj Krajini, napose od sklapanja austro-ugarske nagodbe, i zaključuje da je Kvaternikova ideja o dizanju ustanka u Krajini imala »realne poticaje« u neraspoloženju tamošnjeg stanovništva. Pozivajući se na izvještaj Rade Čuića tvrdi da su pripreme za dizanje bune započele najkasnije 1870, ali ne navodi na temelju čega pretpostavlja da su te pripreme započele »vjerojatno« 1869. Autor iznosi novu tezu o uzrocima neuspjeha rakovičke bune. Konstatira da vrijeme nezadovoljstva u Krajini traje od 1867, dosiže vrhunac 1869. nakon odluke o djelomičnom ukidanju Krajine, a da odlukom o razvojačenju čitave Krajine, proglašenom 8. lipnja 1871, započinje faza smirivanja. Njegova je (kako sam kaže) hipoteza da je razdoblje od proglašenja ove odluke do izbijanja bune »bilo dovoljno dugo da se [...] stabilizira mir u Krajini, ali u isti mah prekratno za Kvaternika da shvati zamašaj nastalih promjena« (71), da je Kvaternik »prekasno« stigao u područje Vojne Krajine i da »prema tome, u kratkom vremenskom razmaku, od lipnja do listopada, treba također tražiti uzroke neuspjeha Kvaternikove bune u Rakovici« (70, 71). Autor, dakle, smatra da uzrok neuspjeha bune leži u pogrešno izabranom trenutku njezina podizanja. Nedostatak ove teze je u tome što ona implicitno sadrži zaključak da je ideja o buni prije 8. lipnja imala izgleda u uspjeh, a nije prethodno objašnjeno što se podra-

zumijeva pod uspjehom bune. Iz autorova izlaganja u toku diskusije na znanstvenom skupu može se zaključiti da on pod uspjehom misli na veći opseg bune. Tim objašnjenjem izbjegnuti su mnogi mogući nesporazumi i može se jasnije vidjeti u čemu je novina ove teze. Ona je u povezivanju krivulje kojom se kretalo neraspoloženje u Krajini i trenutka u kojem je buna podignuta kao objašnjenju uzroka zbog kojih je buna imala tako male razmjere. Ovu tezu svakako treba uzeti u obzir, ali se ne smiju zanemariti neki momenti koji su bitni za ocjenu bune u cjelini.

Naime, potrebno je razmotriti drugo pitanje koje je autor pokrenuo — da li je neraspoloženje u Krajini bilo doista takvo da je Kvaternika moglo potaknuti na misao kako se ondje može dići buna čiji bi cilj bio stvaranje nezavisne hrvatske države, da li su poticaji u tom smislu doista bili »realni«. Problem Rakovice u historiografiji je tek načet, ali postoje podaci koji govore da program Kvaternika i program Krajine nije bio jedan te isti. Program Kvaternika kao hrvatskog građanskog nacionalnog revolucionara je jasan. Što se tiče Krajine, neraspoloženje, kao što autor sam uočava, nije bilo jednakog intenziteta na čitavu njenom teritoriju, a u Hrvatskoj krajini je očito kod različitih slojeva i u različitim nacionalnim sredinama imalo različite motive i različitu kvalitetu. Sam autor govori o nezadovoljstvu krajišnika zbog »teške vojničke dužnosti, rabote, neriješenih socijalnih pitanja«, o nezadovoljstvu »trgovačko-obrtničkog dijela stanovništva« te o »strahu predstavnika vojne uprave od razvojačenja i ukidanja Vojne krajine« (70). Kod posljednjeg sloja kao mogući sudionik bune dolazi u obzir niži starješinski kadar koji se od krajišnika nije bitno razlikovao ni socijalno ni nacionalno. Masa krajišnika, koja je svakako bila u procesu socijalne diferencijacije, nije još bila nacionalno svjesna ni u svom katoličkom ni u pravoslavnom dijelu¹ i mogla je težiti jedino rješenju onih problema koje je autor naveo kao uzrok njezina neraspoloženja. Borba za samostalnu hrvatsku državu bila je pri tom u suprotnosti s njenom odaošću caru.² Što se tiče hrvatskoga građanskog sloja u Krajini, koji je jedini mogao biti nosilac hrvatskog revolucionarnog nacionalnog pokreta, trebalo bi istražiti koliki je bio utjecaj pravaštva u njemu, napose Kvaternikove ideje o ustanku. Srpsko građanstvo ne dolazi u obzir kao pristaše ustanka s ciljem stvaranja nezavisne hrvatske države. Već je F. Šišić ustvrdio da se utjecaj toga građanstva (trgovaca, obrtnika, svećenika) pri prvom dodiru ustaničke vojske s njim, u Plaškom, po ustanak pokazao »fatalnim«.³ Dva momenta koja su došla do izražaja već u toku kratkog života bune — nacionalni, kroz agaticiju srpskog građanstva protiv Kvaternika, i kvaliteta buntovnog raspoloženja kod krajišnika koji, i pored nezadovoljstva svojim položajem, nisu pokazivali oduševljenje da krenu do kraja protiv cara — po svoj prilici su konstante koje su postojale i prije 8. lipnja. Zbog toga treba reći da je neraspoloženje u Krajini Kvaternika nesumnjivo potaklo da pokuša provesti svoju otprije postojeću ideju o dizanju ustanka na tom teritoriju, ali isto tako treba izraziti sumnju u točnost tvrdnje da su ti poticaji bili realni. A to znači da Kvaternikova ideja o buni u Krajini u prilog nezavisne Hrvatske nije bila realna s obzirom na socijalne i nacionalne prilike u Krajini. Odziv krajišnika mogao je prije 8. lipnja doista biti veći, ali ni prije ni poslije nisu postojali uvjeti da Krajina kao cjelina ponese Kvaternikov program. Da li je u Krajini, osim nekolicine poznatih, postojao stanovit krug ili sloj koji je prihvaćao taj program, moći će se pouzdano reći tek nakon daljnjih opsežnih istraživanja.

¹ F. Šišić, Kvaternik (Rakovička buna), Zagreb 1926, 33.

² Isto.

³ N. dj., 32.

V. Zaninović, *Eugen Kvaternik u interpretaciji Augusta Cesarca (73—85)*, analizira Cesarčeve članke o izvornom pravaštvu E. Kvaternika i A. Starčevića i njegovu dramu »Sin domovine«, određuje njihovo mjesto u Cesarčevu publicističkom i književnom opusu i uzroke koji su njegov interes usmjerili prema toj problematici. S obzirom na to da se autor nije upustio u ocjenu historiografske vrijednosti Cesarčevih članaka (to je u svom prilogu učinio već J. Šidak), ta rasprava je uglavnom prilog poznavanju hrvatske lijeve inteligencije između dva rata.

V. Ciliga donosi raspravu *Josip Juraj Strossmayer i pitanje Bosne i Hercegovine 1870—1878. (47—60)*, ali se ograničava uglavnom na razdoblje bosansko-hercegovačkog ustanka 1875—78. Za prijašnje razdoblje navodi samo podatke iz 1870. Njezin je zaključak da je Strossmayer u tom razdoblju — »što je bilo u suglasnosti s njegovom južnoslavenskom koncepcijom« (48), odnosno »dosljedno svojoj koncepciji o rješenju južnoslavenskog pitanja sa Srbijom kao jezgrom« (51) — bio protivnik pripojenja Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj i zagovornik njihova ujedinjenja sa Srbijom. Ta je autoričina slika točna, ali nije potpuna. Potpuniju sliku o Strossmayerovu stavu prema Bosni i Hercegovini dao je B. Jurišić u svom prilogu (premda dokumentarnom podlogom mnogo siromašnijem) iz 1933.⁴ i u novije vrijeme V. Koščak.⁵ B. Jurišić je iskoristio isključivo podatke iz Šišićeva izdanja korespondencije Rački—Strossmayer, ali je (kao i V. Koščak) upozorio na neka pisma koja autorica, služeći se između ostalog i tom građom, nije uzela u obzir. Neki podaci o tom problemu postoje i u drugoj objelodanjenoj građi.

Autorica nije spomenula akciju grupe političara Narodne stranke u sjevernoj Hrvatskoj i Dalmaciji (u izvorima se poimence spominju Strossmayer, Rački, Mrazović i Pavlinović) iz 1874. koja pokazuje da je Strossmayer doista, kao što i autorica zaključuje, bio nepovjerljiv prema vodećim mađarskim političarima i da je zbog toga sumnjao u mogućnost promjene Slavenima nenaklonjene unutrašnje politike u Habsburškoj monarhiji, ali da je bio spreman približiti se dvoru kako bi na promjenu u tom smislu mogao utjecati te da je, ne isključujući sasvim mogućnost takve promjene, bio spreman poduprijeti akciju Monarhije u Bosni. Dne 3. V 1874. Strossmayer je Račkom, u vezi s boravkom nadvojvode Albrehta u Osijeku, pisao: »Ja sam imao priliku reći mu, da gledamo, da Bosnu dobijemo. Tako neki veleitet opstoji danas u Austriji, ali tomu nije dost pusti veleitet.«⁶ U idućem pismu (od 6. V 1874) je nadovezao na ovo: »Za Bosnu postoji nakana; čini se, da se ni Rusija ne bi protivila, ali držim, da bi se prije imala nutarnja politika promijeniti.«⁷ Akcija ili, bolje rečeno, razmišljanja o akciji postojala su, čini se, do potkraj 1874. Pavlinović je, naime, 20. XI i. g. pisao Strossmayeru: »Sjutradan pošto Vi otidoste iz Zagreba ja sam se sastao s' bar. Molinaryjem. Njemu su se dopale naše namjere glede Bosne, i on me moli da dođem do grofa Andrassy-a, kojemu da bi on pisao.« Pavlinović je namjeravao razgovarati s Andrassyjem, ali je nakon »pouzdanog sastanka« s političkim prijateljima i na njihov nagovor, osobito Račkog i Mrazovića, odlučio sačekati Andrassyjev poziv. Neki manje važni dodiri u Beču poslužili su mu kao povod da Strossmayeru napiše: »Uopće vidim, da bi mnogi želili, da se Vi sam primaknete Dvoru, i sad svemogućem grofu Andrassyju: misli se, da bi to pomoglo i obćoj stvari i naosob našoj.«⁸ Strossmayer je Pavlinoviću

⁴ B. Jurišić, Strossmayer prema Bosni, Hrvatska revija VI, 1933, str. 265—268.

⁵ V. Koščak, Josip J. Strossmayer i Franjo Rački, uvodna studija u knjizi: J. J. Strossmayer, F. Rački, Politički spisi, Zagreb 1971, 7—86.

⁶ F. Šišić, Korespondencija Rački—Strossmayer I, Zagreb 1928, str. 302; Jurišić, n. dj., 265.

⁷ Šišić, n. dj., 303.

⁸ B. Zelić, Stotinjak pisama Mihovila Pavlinovića, Izdanja Historijskog arhiva u Splitu 7, 1969, str. 331.

odgovorio 24. XI, čim je primio njegovo pismo, i izrazio spremnost da odmah otpu- tuje u Beč. »Ja sam pripravan dvoru se približiti. Ja ću Cara prvom prilikom pohoditi« — pisao je. Od razgovora s Andrásyjem, »ljutim prijateljem Slavjana«, nije se nadao koristi, ali je ipak zaključio: »Ako Vi mislite da bi ja ovaj put išta dobra u Beču izposlovati mogao, javite mi, kako ovaj list dobijete, žicom.«⁹ Pavlinović ga je, nakon razgovora s prijateljima, pismom od 2. XII odvratio od tako naglog dolaska u Beč. Smatrao je da bi to moglo izazvati sumnju u stanovitim krugovima, a ni car nije bio u Beču.¹⁰ Daljih podataka o toj akciji nema; čini se da je ona uskoro zamrla.

Autoričine podatke iz vremena ustanka u Bosni i Hercegovini treba također nadopuniti. Autorica ne spominje da je na početku ustanka Strossmayer bio za- grijan za prijedlog A. Oreškovića i M. Garašanina o podjeli tih pokrajina između Hrvatske i Srbije i o slanju dobrovoljaca koji bi u Bosni djelovali u prilog pripo- njenja Turske Hrvatske (tj. zapadne Bosne) Hrvatskoj. Na prihvaćanje toga pri- jedloga potaknule su ga vijesti o navodnoj želji dinastije da Hrvatska ojača. Akciju oko okupljanja i slanja oružanih dobrovoljačkih četa iz Hrvatske u Bosnu bio je spreman poduprijeti jedino uz uvjet da na to pristane dvor, te je želio (kao što je 22. VIII 1875. pisao Račkom) da ban »o tomu obavijesti dinastiju i da joj rekne, da ima u nas ljudi zamašnoga upliva, koji bi u tom pravcu rado dinastičke inte- rese i želje, odgovarajuće željam i interesom hrvatskoga naroda, podupirali, ali je nužno znati, što o tomu uzvišena dinastija misli i želi.«¹¹ Ne može se mimoći ni Strossmayerova izjava objelodanjena 12. IV 1877. u *Obzoru*. Osuđujući odluku o premještanju u Ostrogon franjevačkih klerika iz Bosne koji su do 1876. bili u Đakovu, on je pisao: »svak bi znati morao, da je samo jedan jedincati način na Bosnu i Hercegovinu djelovati, a taj jest: Hrvatsku kriepiti, nju čim prije izcieliti i njezine plemenite namjere podupirati.«¹² To je zapravo nadovezivanje na spome- nute misli iz 1875, Strossmayerova poruka dualističkim vrhovima nakon neuspjelog pokušaja Srbije da oružanom akcijom dobije Bosnu, njegov uvjet uz koji bi pristao na pripojenje Bosne i Hercegovine Monarhiji. God. 1878, saznavši u kom pravcu teku pregovori na Berlinskom kongresu, smatrao je da bi Bosna i Hercegovina morale biti pripojene Hrvatskoj, ali nije vjerovao da je to realno pod dualističkim režimom i očekivati. Kneginji Trubeckoj, koja ga je obavijestila o toku pregovora, pisao je (kao što je 28. VI obavijestio Račkog) »da bi Evropa, dajući Austriji Bosnu i Hercegovinu, imala i pravo i dužnost, da taj uvjet (tj. pripojenje tih pokrajina Hrvatskoj; N. S.) nametne Austriji, koji odgovara i interesom i same Austrije i tih zemalja, ali da ja u to ne vjerujem, dok Madžari na kormilu stoje.«¹³ Kasnije, u pismu Račkom od 24. X 1880, Strossmayer je u svoje austroslavističke koncepcije uključio i okupirane pokrajine, te je pisao: »Austrija i dinastija morala bi dru- gim posve putem poći. Sto i sto razloga ima i dinastija i država da nas južne Slovene sve u jedno spoje, skupa sa Bosnom i Hercegovinom. To bi ovde na jugu barem jedini način bio podignuti hrvatsko-katolički živalj; ostalo je sve krparija.«¹⁴

⁹ A. Palavršić i B. Zelić, Korespondencija Mihovila Palvinovića, Split 1962, str. 223.

¹⁰ Zelić-Bučan, n. dj., 312.

¹¹ Šišić, n. dj., 372; Koščak, n. dj., 71.

¹² J. J. St[rossmayer], Način, kako da se doskoči nestašici svećenstva, i kako u obće da se odgojiva duhovna mladež, da što bolje svomu zvanju odgovara, *Obzor* 12. IV 1877, br. 84.

¹³ F. Šišić, Korespondencija Rački-Strossmayer II, 1929, 179; Jurišić, n. dj., 265; Koščak, n. dj., 73.

¹⁴ Šišić, n. dj., 324; Jurišić, n. dj., 267.

Ovi podaci ne govore protiv, uostalom dobro argumentiranog, autoričinog zaključka da je Strossmayer bio protivnik pripojenja Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj i zagovornik njihova ujedinjenja sa Srbijom. U konkretnoj situaciji on je to doista bio. Oni pokazuju da Strossmayer nije odbacivao ni mogućnost pripojenja tih pokrajina Habsburškoj monarhiji, ali isključivo Monarhiji u kojoj ne bi bilo njemačko-mađarske prevlasti. Autorica je u svojoj polemici s V. Kreštićem pokazala da je austroslavizam u Strossmayerovim shvaćanjima bio samo etapa na putu ujedinjenja južnoslavenskih naroda i da se zbog toga njegova austroslavistička i južnoslavenska ideja međusobno nisu isključivale.¹⁵ Zato ni njegovo pristajanje uz mogućnost ujedinjenja Bosne i Hercegovine s Hrvatskom ili njihova uključivanja u južnoslavensku federalnu jedinicu unutar Habsburške monarhije nije bilo ništa manje »u suglasnosti s njegovom južnoslavenskom koncepcijom« od njegova nastojanja da se te pokrajine sjedine sa Srbijom.

B. Pribić, *Idejna strujanja u hrvatskoj kulturi od 1895. do 1903.* (87—127), govori o pogledima hrvatske Napredne omladine na kulturu (prije svega na književnost i likovne umjetnosti) i njenim političkim shvaćanjima kako su se odražavali u časopisima koje je pokretala u Pragu, Beču i Zagrebu te o idejnim sukobima koje je svojim nastupom izazvala.

U rubrici »Obljetnice« S. Koprivica-Oštrić piše o »Pedesetoj godišnjici 'Borbe'« (131—139).

Rubrika »Građe« sadrži tri priloga. V. I. Frejdzon, *Trenuci iz djelatnosti E. Kvaternika godine 1859.* (141—147) prepričava i prenosi u kraćim izvodima dva dokumenta iz Arhiva vnešnje politiki Rosii — Kvaternikov referat ruskom poslaniku u Beču V. P. Balabinu o stanju u Hrvatskoj i Ugarskoj te Balabinov izvještaj o Kvaternikovoj knjizi »La Croatie et la Confédération italienne« i njegovu političkom radu. Šteta što priređivač nije mogao donijeti ove dokumente u cjelini. M. Kolar-Dimitrijević objelodanjuje *Prepisku između Stjepana Radića i Seljačke internacionale u Moskvi 1924. godine* (148—164). J. Paver, *Još jedna verzija zapisnika saslušanja Stjepana Radića o atentatu u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928.* (165—177) objelodanjuju prvi put potpuni tekst toga zapisnika.

U rubrici »Diskusija« Z. Čepo govori *O jednom određenju marksističke misli i pristupu njenoj povijesti* (179—186) u povodu drugog prerađenog i proširenog izdanja knjige P. Vranickog »Historija marksizma« (Zagreb 1971). T. Išek, *Stjepan Radić kao politički mislilac* (187—199), iznosi niz ozbiljnih primjedaba knjizi »Stjepan Radić, Politički spisi« (Zagreb 1971) koju je priredio i uvodnu studiju napisao Z. Kulundžić. Zaključuje da je Kulundžić i tom knjigom »potvrdio, već ispoljene, publicističke osobine« i da bi autor, »ako želi da izbjegne slične propuste« trebao »da pokaže znatno više kritičnosti prema ličnosti Stjepana Radića, prema njegovoj stranci, pokretu koji je organizirao i vodio kao i — prema sebi samome« (199).

Iz rubrike »Ocjene i prikazi« treba spomenuti ocjenu V. Oštrića koja obuhvaća priloge o A. Starčeviću iz posljednjih godina. Autor se najviše zadržava na knjigama koje su priredili B. Jurišić (Ante Starčević, Misli i pogledi, Zagreb 1971) i T. Ladan (Ante Starčević, Politički spisi, Zagreb 1971).

Nikša Stančić

¹⁵ V. Ciliga, O rušenju mita oko »jugoslavenske« politike Josipa Jurja Strossmayera, Časopis za suvremenu povijest III, 1971, 2—3, str. 254—266.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb